

Nogmaals: De herkomst der Brunonen

D.J. Henstra

Summary

This is a supplement to my publication in this magazine in 2001. That article dealt with the origin of the rights of a count in Mid-Frisia in the hands of a Saxon dynasty in the 11th century, the Brunonians. On numismatic grounds it was found that these rights most likely originated by way of a marriage from 10th-century rights in the hands of another Saxon dynasty, the Billungs.

In the following at first it is made clear that the succession-process was likely less complicated than I thought before. In the second place I found that the conclusion just mentioned was almost simultaneously found by Eduard Hlawitschka, published in the same year, be it on quite different grounds: the heritage of a famous family-tradition. Hence we may say that the origin of the Brunonian rights is nowadays almost certain.

Inleiding

In 2001 heb ik in *It Beaken* een artikel gepubliceerd over de herkomst van de gravenrechten in Westerlauwers Friesland.¹ Op grond van numismatische gegevens - de zogenaamde "Wichman-penningen" - was de conclusie welhaast onontkoombaar dat de 11e-eeuwse gravenrechten in Westerlauwers Friesland in handen van de Brunonen zijn gekomen door het huwelijk van de Brunoonse graaf Liudolf met zekere Gertrud I. Daaruit bleek namelijk dat deze Gertrud een dochter moest zijn van de Billunger graaf Egbert ("Jr"), die op zijn beurt samen met zijn broer Wichman III een zoon was van graaf Egbert Eenoog Billung. De "Wichman"-penningen konden worden herkend als in Dokkum geslagen Friese munten op naam van zowel Egbert Jr als Wichman III. Hun vader Egbert Eenoog Billung kon worden herkend als de Friese graaf Egbert die tot 966 het beheer had van het koninklijk veengebied in Zuidoost-Friesland, gelegen aan de Nagele (zie hierover Henstra, "Het veengebied", elders in dit nummer). In het artikel uit 2001 nam ik op grond van een door Pijnacker Hordijk aangevoerd argument aan dat Egbert Jr al vóór de dood van Wichman III in 1016 moest zijn overleden, omdat anders hij in plaats van zijn achterneef Bernhard II Billung wel de voogdij over Wichmans minderjarige zoon zou hebben verworven.² Het gevolg van deze opvatting was dat de erfgang van de grafelijkheid tamelijk gecompliceerd moest worden verklaard.³

Nieuwe argumenten

Het artikel werd geschreven in het jaar 2000, het jaar waarin ook de dissertatie verscheen van Tanja Brüsch.⁴ Van haar boek had ik nog geen kennis, zomin zij op de hoogte kon zijn van mijn bovenstaande bevindingen. Op blz. 50 van haar boek heeft Brüsch het vermoeden geuit dat Liudolf de grafelijkheid in Westerlauwers Friesland werd verleend door zijn stiefvader koning Koenraad II (1024-1039). Het zou betekenen dat Liudolf niet onmiddellijk bij zijn huwelijk - dat wel kort na de scheiding van Gertrud I in 1019 zal hebben plaats gevonden - maar pas na 1024 de grafelijkheid in Westerlauwers Friesland heeft verworven. Dit vermoeden strookt inderdaad met gegevens uit 1028 en 1030,⁵ waarin melding wordt gemaakt van een graaf Amalung, voogd van de dom van Paderborn, en diens broer Egbert - namen die typerend zijn voor de Billungen en die daarom wel worden aangezien voor zoons van Egbert Eenoog en dus broers van Wichmann III.⁶ Want, als dat juist zou zijn, is er geen reden om aan te nemen dat Egbert Jr al vóór 1016 zou zijn overleden, zoals ik aannam op grond van het bovengenoemde door Pijnacker Hordijk aangevoerde argument; dan zou Egbert Jr de grafelijkheid in Westerlauwers Friesland tot 1030 hebben kunnen behouden. Dit zou voorts ook stroken met gegevens in de goederenregisters van het klooster Werden,⁷ volgens welke Liudolf als graaf in Friesland pas wordt vermeld tussen 1031 en 1038. Maar het vermoeden dat de graven Amalung en Egbert broers waren van Wichman III Billung strookte dus niet met de mening van Pijnacker Hordijk, volgens welke Wichmann III in 1016 geen broers meer had toen hij werd vermoord, omdat anders een van hen in plaats van zijn achterneef Bernhard II Billung wel de voogdij over zijn minderjarige zoon zou hebben verworven.

Interventie

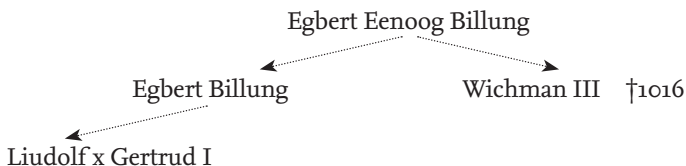
Nu is mij naderhand uit de beschrijving van de kroniekschrijver Alpertus Mettensis over het tot stand komen van deze voogdij duidelijk geworden dat deze niet geschiedde als regeling binnen de familie, maar door interventie van de koning, terwijl een andere kroniekschrijver, Thietmar von Merseburg, vermeldt dat deze beslissing nochtans rechtens werd genomen en wel om te voorkomen dat ook het kind het lot van zijn vader zou ondergaan.⁸ Naar mag worden aangenomen was Wichman III met de prefect Godfried overeen gekomen dat hij diens militaire taak in het centrale rivierengebied zou waarnemen wegens de ouderdom van de prefect zelf. Toen deze stierf, heeft Wichman deze taak voortgezet ten behoeve van diens onbekwame zoon. Maar dat was niet naar de zin van de naburige graaf Balderik, die meende dat hij aanspraak kon maken op de prefectuur. Het conflict dat hieruit voortvloeide, leidde uiteindelijk zelfs tot de moord op Wichman in 1016. Het kan dus zijn dat de koning het veiliger vond het kind van Wichman met zijn erfenis toe te vertrouwen aan de zeer machtige *dux* Bernhard - die

althans een bloedverwant was - dan aan de graven Amalung of Egbert Jr, hoewel zij nauwer verwant waren. De uitdrukkelijke vermelding van deze voogdijregeling in de bronnen kan wijzen op het ongebruikelijke karakter ervan. Alsdan zou het terechte bezwaar van Pijnacker Hordijk vervallen en zouden we kunnen vermoeden dat de erfgang van de grafelijkheid in Westerlauwers Friesland verliep conform het gebruik van de tijd: van graaf Egbert Jr, die dan rond 1030 zal zijn overleden, naar zijn schoonzoon Liudolf van Brunswijk tijdens het bewind van Koenraad II.

Na het verschijnen van dit artikel bleek mij voorts dat in hetzelfde jaar Eduard Hlawitschka in een artikel gepubliceerd in *Auxilia Historica, Festschrift für Peter Acht zum 90. Geburtstag*, zij het op andere gronden, tot dezelfde conclusie was gekomen!⁹ Uiteraard kon hij niet op de hoogte zijn van mijn artikel, terwijl het zijne aan mij niet bekend kon zijn.¹⁰ Ook hij was op grond van het bronnenmateriaal - waaruit de grafelijkheid van Egbert Eenoog in Friesland¹¹ en het belang van zijn zoon Wichman III in het Westsaksisch-Friese grensgebied bleek - tot het vermoeden gekomen dat Gertrud I een dochter zou kunnen zijn van een andere zoon van Egbert Eenoog, namelijk Egbert Jr. Maar aan dit vermoeden voegde hij een ander argument toe. Het was bekend dat de moeder van Egbert Eenoog - een zuster van koningin Mathilde - uit het geslacht van de hertog Widukind stamde, de befaamde leider van de Saksen (en sinds 784 ook van de Friezen) in hun verzet tegen de onderwerping door Karel de Grote (772-785). Een dergelijke afstamming gold nog eeuwenlang in Saksen als buitengewoon respectabel. Welnu, zo bevond Hlawitschka, zijn vermoeden dat Gertrud I, de gemalin van de Friese graaf Liudolf, een dochter kon zijn van Egbert Jr Billung vond bovendien steun in een bron waaruit blijkt dat een nakomeling van de Brunonen, de Saksische hertog Hendrik, in 1215 als afstammeling van hertog Widukind kon worden beschouwd.¹²

Besluit

Met deze aanvullingen mag m.i. de reeds in mijn artikel van 2001 "welhaast onontkoombaar" genoemde conclusie dat de Brunoonse graven in Westerlauwers Friesland afstammen van de Billunger graaf Egbert Eenoog (zie ook onderstaand genealogisch schema) wel als verzekerd worden beschouwd.



Literatuur

- BRÜSCH, T. *Die Brunonen, ihre Grafschaften und die sächsische Geschichte. Herrschaftsbildung und Adelsbewußtsein im 11. Jahrhundert.* Husum, 2000.
- FREYTAG, H-J. *Die Herrschaft der Billunger in Sachsen.* Göttingen, 1951.
- HENSTRA, D.J. "De herkomst van Saksische gravenrechten in Westerlauwers Friesland (ca.950-ca.1150)" in *It Beaken*, 63 (2001) 15-27.
- HENSTRA, D.J. *Het veengebied aan de overzijde van de Nagele*" in *It Beaken*, 72 (2010) 7-17.
- HLAWITSCHKA, E. "Die familiären Verbindungen der Brunonen" in: L. Holzfurtner, red. *Auxilia Historica. Festschrift für Peter Acht zum 90. Geburtstag.* München, 2001.
- KÖTZSCHKE, R. *Rheinische Urbare II. Die Urbare der Abtei Werden a.d.Ruhr. A. Die Urbare vom 9.-13. Jahrhundert.* Bonn, 1906/Düsseldorf, 1978.
- MGH = *Monumenta Germaniae Historica*
- OFU = *Ostfriesisches Urkundenbuch*
- PIJNACKER HORDIJK, C. *Alperti Mettensis. De Diversitate Temporum* (ed. A. Hulshof), Amsterdam, 1916.
- WILMANS, R. *Die Kaiserurkunden der Provinz Westfalen.* 2 Delen. Munster, 1867-1881.

Noten

- 1 It Beaken, 63 (2001) 15-27. Een Duitse vertaling van dit artikel is gepubliceerd in het Braunschweigisches Jahrbuch für Landesgeschichte 89 (2008).
- 2 Pijnacker Hordijk, Alperti Mettensis, XXXV.
- 3 Henstra, "De herkomst", 20.
- 4 T. Brüsch, Die Brunonen, ihre Grafschaften und die sächsische Geschichte. Herrschaftsbildung und Adelsbewußtsein im 11. Jahrhundert. Husum, 2000.
- 5 MGH DD K II, 169-170 (no.124, Ao 1028) en MGH SS rer. Germ. LIX, 118 (Vita Meinwerici, episcopi Patherbrunnensis, c.202, Ao 1030).
- 6 Freytag, Die Herrschaft, 55.
- 7 Kötzschke, Rheinische Urbare II. Die Urbare der Abtei Werden a.d.Ruhr. A. Die Urbare vom 9.-13.Jahrhundert. Bonn 1906/Düsseldorf, 1978, 148; 149.
- 8 MGH SS IV, 717 (Alpertus Mettensis, De diveritate temporum libri II, c. 14); MGH SS III, 458 (Thietmar Chronicon, lib.VII, c.48) Ao 1016.
- 9 Hlawitschka, "Die familiären Verbindungen", passim.
- 10 "Es ist doch schön, wenn zwei Forscher zur gleichen Zeit - unabhängig von einander - an einem Problem arbeiten und dabei zu gleichen Ergebnissen kommen." (Prof. Dr. Eduard Hlawitschka, Herrsching, 8-12-2001).
- 11 "MGH DO I, 438 (nr. 324, Ao 966). Zie hierover Henstra, "Het veengebied aan de overzijde van de Nagele", p. 8 (elders in dit nummer). Helaas heeft ook Hlawitschka (op. cit. 157) daardoor de ligging van de wildernis gezocht in de provincie Utrecht tussen de Waal en Bunnik, welk gebied hij nochtans tot Friesland rekent.
- 12 Hlawitschka, "Die familiären Verbindungen", 159-160: "... Eine Stütze erhält diese Sicht noch dadurch, daß 1215 der Sachsenherzog und rheinische Pfalzgraf Heinrich, der Sohn Heinrichs des Löwen, angab, er handele patrum nostrorum qui Wildeshusensem

ecclesiam fundaverunt et prediis suis dotaverunt vestigiis inherendo (Wilmans, Kaiserurkunden, 532 ff). Wildeshausen war bekanntlich - ... - vom Widukind-Enkel Graf Waltbert um 865/70 gestiftet und ausgestattet worden. Dieser Beleg verdeutlicht nicht nur, daß die Welfen als Nachkommen der Brunonen offensichtlich die Widukind-Tradition übernommen und weitergeführt haben, sondern damit auch die widukindische Abkunft Gertruds I. ...”

